

Petr Mařa
KDE SE V ROCE 1617 KONALO PŘEDSTAVENÍ
„PHASMA DIONYSIACUM PRAGENSE“?

Jaroslav Pánek ve své recenzi edice deníku Adama mladšího z Valdštejna znovu otevřel otázku přesné lokalizace představení, uvedeného 5. února 1617 na Pražském hradě.¹⁾ Ojediněným způsobem doložená slavnost pouhá již několik let pozornost českých i zahraničních historiků, muzikologů a teatrologů z celé řady důvodů. Ide totiž o dosud nejstarší známé hudebně-divadelní představení uvedené

¹⁾ Tento drobný příspěvek je aktualizovanou a doplněnou verzí textu sepsaného v roce 1999. Jeho zakázání do tisku trvalo déle, než jsem mohl doufat, a v mezitím jsem měl možnost objevit další pramenová svědectví, která podstatným způsobem doplnila dříve známá fakta. Zjistil jsem sňmud ve studii usilující o novou interpretaci slavnosti: Petr MAŘA, *Das Phasma Dionysiacum Pragensis und die Anfänge des Faschings am Kaiserhof*, in: Brigitte Marschall (Hg.), *Theater am Hof und für das Volk. Beiträge zur vergleichenden Theater- und Kulturgeschichte. Festschrift für Otto G. Schindler zum 60. Geburtstag*, Wien-Köln-Wien: 2002 (=Münke und Köhnen 48, 2002), s. 67-80. Studie bude v českém překladu publikována v *Divadelní revue. Zde se proto věnuji pouze správnému určení prostoru, v níž bylo představení inscenováno, a doplňuji několik údajů z reálií manovského rezidenta*.

¹⁾ Český časopis historický 97, 1999, s. 369; Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŘA (edd.), *Deník Rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602-1633*, Praha 1997, s. 262, 374n.

u císařského dvora, ale také o jednu z prvních slavností tohoto druhu uskutečňenou mimo italské území. Navíc se k němu dochovalo i první libreto známé z císařského dvorského prostředí a také pozoruhodné vyobrazení, jež je nejstarším znázorněním barokní scény ve středoevropské oblasti a dokládá uplatnění poměrně náročných scénografických efektů.²⁾ Otázka místa konání slavnosti proto zdaleka není okrajovým problémem, neboť na jejím správném zodpovězení závisí i určení rozmětů celé unikátní inscenace (velikost scény, počet hudebníků atd.), okruhu diváků a v konečném důsledku i charakteru představení.

Dosavadní výzkum lokalizoval „Dionýské zjevení“ do obřihu Vladislavského sálu, avšak dodatečně objevená a zpřístupňovaná svědectví hovoří téměř jednoznačně ve prospěch komornější, přibližně čtvrtinové zemské sněmovny (soudní světnice).

Představení je doloženo několika různými prameny, avšak pouze čtyři z nich obsahují určitější zprávy o místě jeho konání. Dopsis Marie Magdalény z Hardeka slavnost blíže nelokalizuje³⁾ a tosánský rezident Giuliano de' Medici hovoří oboecně o „paláci“ („si fece un balletto in palazzo“).⁴⁾ Nejpodrobnější informace o představení poskytuje tištěné italské libreto, doplněné o seznam šlechtických tanečniců a jejich rolí a o rytinu znázorňující jednotlivé fáze představení.⁵⁾ Autorem libreta i zmíněného popisu („l'invenzione, poesia, e descrizione“) byl podle největších zjištění jihotyrolský hrabě Giovanni Vincenzo d'Arco (†1621), který topografii

2) Jiří HILMERA, *K počátkům barokní scénografie v Čechách*, Čsopis Národního muzea (oddělení společenských věd) 131, 1962, s. 135-140; TÝŽ, *Ještě k počátkům barokní scénografie v Čechách*, tamtéž, s. 219; TÝŽ, *Phasma Dionysiacum a další divadelní představení v Praze roku 1617*, FHB 17, 1994, s. 133-141; Milena CESNÁKOVÁ-MICHALCOVÁ, *Dvorské divadlo v českých zemích v druhé polovině 16. a 17. století*, in: Dějiny českého divadla I, Praha 1968, s. 140-150; Jaroslav PÁNEK, *Phasma Dionysiacum a manýristické slavnosti na Prázkém hradě roku 1617 (jejich dobový a dyptologický rámec)*, FHB 17, 1994, s. 117-131; Miloš ŠTĚDRŮN – Milošlav ŠTUDENT, *Hudba v pražské slavnosti 'Phasma Dionysiacum' 1617*, tamtéž, s. 143-150; TÍŽ, *Phasma Dionysiacum Musicae*, Sporník pražské Filozofické fakulty Brněnské univerzity H 29, 1994, s. 45-62; Herbert SEIFERT, *Das erste Musikdrama des Kaiserhofes*, in: Elisabeth Theresia Hilscher (Hg.), *Osterreichische Musik - Musik in Österreich*. Beiträge zur Musikgeschichte Mitteleuropas Theophil Antonicek zum 60. Geburtstag, Tutzing 1998, s. 99-111.

3) Beatrix BASTL, *Das österreichische Franzenszimmer. Zur Rolle der Frau im höfischen Fest- und Hofleben 15. bis 17. Jahrhundert*, OH 8, 2000, s. 79-105, zde 99n.

4) P. MATĀ, *Das Phasma Dionysiacum Pragense*, s. 71, pozn. 11.

5) Libreto vydal podle exempláře Württemberské zemské knihovny ve Stuttgartu Herbert SEIFERT (Hg.), *Das erste Libretto des Kaiserhofes*, Studien zur Musikwissenschaft 46, 1998, s. 35-75. Za upozornění na Seifertovy studie o pražské slavnosti a jejich zprostředkování děkujeme Otta G. Schindlerovi.

Pražského hradu jistě dobře znal, neboť byl dlouholetým dvořanem Rudolfa II.⁶⁾ Místo slavnosti je v jeho textu popsáno jako „*la sala dove ordinamente si radunano gli stati di Boemia*“. V rukopisném německém překladu, který je připojen k dochovanému exempláři, pak tato pasáž zní: „*der jenige Saal (...) in welchem die Böhemische Landständl sonsten Ir zusammenkunfft zuhalten pflegen*“. Zde se tedy zcela jistě mluví sněmovní světnice.

Druhým relevantním pramenem jsou denkové zápisky přímého účastníka Adama mladšího z Valdštejna, pořízené v nejbližších dnech či hodinách po představení. Valdštejnovi, dvořanovi a vysokému zemskému hodnostáři, musely být topografie i názvosloví prostor Pražského hradu známy ještě dříve, než se svědectví „*byla v soudní světnici maškara a díl komedie, kterou držel pan Vilim Slavata*“ lze proto jen stěží označit za omyl. Jaroslav Pánek upozornil na skutečnost, že Valdštejn hovoří pouze o *dílu* představení, tuto formulaci lze však snadno vysvětlit tím, že jako přímé pokračování hudebního dramatu, a tedy jako součást několikaleté komponované slavnosti byla nazvána uspořádaná jezdecká soutěž, které se zúčastnili šlechtičtí tanečníci ve stejných maskách, a další den taneční zábava (tentokrát opravdu ve Vladislavském sále) spojená s rozdáváním odměn (danků) úspěšným jezdci.

6) P. MATĀ, *Das Phasma Dionysiacum Pragense*, s. 70n. Doplní její svou studii ještě nově objevenými výroky z relací Antonia Costantinho, manovského rezidenta při císařském dvoře, adresovaných manovskému vévodovi a blíže nejménovanému členu gonzažovské administrativy: „Queste Maestà se ne stanno con ottima salute, e si preparano per questo Carnevale molte galanterie da stare allegremente, et in particolare un galantissimo balletto con inventioni, versi cantati, macchine e per avia, e per terra, nuvole, et altre imitationi dell'uso d'Italia, et il principale inventore e chorogo di tutte queste gentilezze è il Signor Conte Giovanni Vincenzo d'Arco“ (9. ledna 1617, Praha); „...passato che sia questo poco di Carnevale, nel quale non si attende ad altro che a recreationi conforme la stagione, et hier sera fu fatto quel galioso balletto, che già si era apparecchiato, del quale hora si stampa la relatione, che manderò col sequente ordinario.“ (6. února 1617); „Scrivo al Serenissimo Padrone quel poco, che passa di qua, come V. S. vedrà dalla stessa lettera che sarà con questa, e vedrà parimenti la relatione stampata del balletto, che hanno fatto questi cavalieri.“ (13. února 1617, Praha); „Queste Maestà se ne stanno con buona salute, et hanno fatto allegremente il Carnevale, e godetelo estremamente di quei galante balletto, il quale io scrissi, che si preparava. N'hanno stampata la relatione, della quale mando a V. A. una copia con questa mia“ (13. února 1617), Archivio di Stato di Mantova, Archivio Gonzaga, busta 491.

7) „Dnes sme bñali jako krysař v maskarē [ke] kroužka a kvintank v place na zánka.“ (6. února), „Dnes byl taneč na velikým paláci...“ (7. února), M. KOLDINSKÁ – P. MATĀ (edd.), *Deník rudolfinského dvořana*, s. 262. Srov. výpověď Marie Magdalény z Hardeka: „...den ersten tag hat her schlawala ein ballet gehalten, so seindt wir mit ir maysticht darzu gangen, und den antern tag so ist ein rennen gehalten wohn, und den dritten tag haben ir

Jako současná slavnostní uvádí tyto zábavy jak výše zmíněný italský popis hraběte d'Arco,⁸⁾ tak další z pramenů, jímž jsou *Annales Ferdinandei* Františka Kryštofa Khevenhüllera.⁹⁾ Protože jeho spis vznikal teprve s velkým časovým odstupem, je pravděpodobné, že se autor, další přímy světek představení, přidržel některého soudobého vyličení slavnosti či vlastních zápisků. Nepoužil však zřejmě zmíněné libreto, neboť pak by jistě jména tanečníků sepsal ve stejném pořadí. I Khevenhüller situuje představení do sněmovny.¹⁰⁾

Poslední použitelný pramen hovoří v souvislosti s „Dionýským zjevením“ neurčitě o „velkém“ sále („in dem grossen Saal“). Je jim jedno z dochovaných vyobrazení scény, jehož součástí tvoří stručný popis s titulem *Kurtze Beschreibung der Mascarden so in Anno 1617 der Röm. Keys. Majest. zu Prag von etlichen Herren Standis Repräsentirt worden*.¹¹⁾ Nemůže být sporu o tom, že v hierarchii všech čtyř svědecktví sestavené podle věrohodnosti patří tomuto letáku až poslední

maysticht die keserin ein dantz gehalten.“ B. BASTL, *Das österreichische Frauenzimmer*, s. 99n.

⁸⁾ „E questa invenzione di balletto diedde occasione à gli stessi Eroï, ed altri Cauagliari della Corte Cesarea di Correte all'annello, e alla quintana come fecero il giorno seguente, la qual azione come seguisse con molta loro lode si lascia alla relatione d'altri“, H. SEIFERT (fig.), *Libretto*, s. 72.

⁹⁾ Franz Christoph KHEVENHÜLLER, *Annales Ferdinandei VIII*, Wien 1645¹, s. 422; Leipzig 1723², sloupec 1093.

¹⁰⁾ Celá pasáž zni (podle prvního vydání): „Den 5. Februaris ist zu Hoff in der Landstuben ein statliches Theatrum auffgericht worden, daß sich unterschiedlich malien verkehrt, und unter andern ist ein treffliche Singer und Lautenschlagerin auß dem Kayserl. Frauenzimmer auß den Wolcken herffr kommen, unnd liehlich gesungen, darauff ein Tanz unnd Masceara von Cavallieren angefangen. Der Cavalliern Nahmen waren diese: Wilhelm Schlawza (der das ganze Fest bezahl), von Thalberg, Max von Dietrichstein, von Scherhausen, Schapelliers, Georg Dietmayer von Losenstein, Graff von Arch, Heinrich von Kollibrat, Ferdinand von Nami, Georg Achats von Losenstein, Vradsilau, und von Brandeis, den folgenden tag sind obgedachte Herrn in einer Troupa zum Ringrennen aufgezoogen, wider welche ein andere Troupa von 16 Cavallieren, so Obrister Cammerer Leonhard Hellfried Herr von Meggaw geführt, alle als wie Huonini d'arne bekleidt getennet. Max Herr von Traunmanstorff der Kayserin Obrister Hoffmeister, Carl von Tona, unnd Graff Franz Christoph Khevenhüller sind bey Ih. Mayest. beyden Ausschawen verblieben. Den 7. haben sich beyde Ih. Mayest. auff dem grossen Saal verfligt, da die Dancch außgehalt worden, als Georgen Christophen Herrn von Losenstein, Willhelm Schlabatha, Wercka, den von Nami, Maxen Grafen von Dietrichstein, und den Grafen von Arch.“ Na základě Khevenhüllerova líčení se zdá, že Valdejmabv údaj o maskách použitých při jezdecké soutěži je zkomolen: Místo slova „krysaři“ by mělo patřit slova „krysaři“ („Huonini d'arne“) - slov. pozn. 7.

¹¹⁾ Úplně vyobrazení podávají T. VOLLEK – S. JAREŠ, *Dějiny české hudby v obrazech. Od nejstarších památek do výbudování Národního divadla*, Praha 1977, obr. 125.

místo. Německý tisk může být dodatečnou komplikací, kterou by podle vydaného libreta sepsala i osoba, jež zemské prostory na Pražském hradě nikdy nespátřila. Navíc je toto určení příliš obecné na to, aby mohlo být jednoznačně ztotožněno s Vladislavským sálem.¹²⁾

Samotný cyklus rytm, znázorňující scénu představení a její proměny, sice působí malestárně, ale tato skutečnost jen stěží obstojí proti uvedeným dokladům. Rovněž dobovou kapacitu staré sněmovny není třeba podezřevovat. Jestliže byla v 16. století opakovaně schopna pojmut řadu desítek, či dokonce stovek sněmovníků, není tamní provedení baletního představení zdaleka nepravděpodobné.¹³⁾ Při korunovačním banketu v roce 1617 zde bylo umístěno kromě královské tabule dalších 11 stolů, k nimž zasedlo celkem 100 pánů a rytířů. Navíc se zde pohybovaly tři desítky šlechtických jídlonošů a císařská kapela.¹⁴⁾ I v roce 1656 se korunovační hostina císařovny Eleonory uskutečnila ve sněmovně, kde bylo (nepočítáme-li královskou tabuli) připraveno pohostění pro 89 dam rozszazených k dvanaáti stolům.¹⁵⁾

Na základě výše uvedených svědecktví je tedy možno rozhodnout spor o sál, v němž se uskutečnilo „Dionýské zjevení“, jednoznačně ve prospěch sněmovny, třebaže tím utrpí svidná představa bombastických rozměrů inscenace a širokého okruhu diváků.

Tato korektura rovněž vybiží k přehodnocení dosavadní interpretace představení jako svého druhu nástroje habsburské propagandy připravující nástupnictví Ferdinandu II. na českém trůně a směřované k širokému okruhu recipientů z řad české šlechty. Doplnění si zaslouží především časové zařazení slavnosti. Jaroslav Pánek uvádí „Dionýské zjevení“ do souvislosti s památkou sv. Agáty a naznačuje, že volba tohoto data mohla skrývat hlubší poselství.¹⁶⁾ I když lze tuto hypotézu sotva jednoznačně vyvrátit, je třeba namítnout, že volba svátku sv. Agáty byla

¹²⁾ Více by mohlo napovědět detailní srovnání všech dochovaných rytin, které podle Herberta Seiferta vykazují řadu důležitých odlišností a svědčí o dvou různých vydáních, viz H. SEIFERT, *Das erste Musikdrama*, s. 101, pozn. 9.

¹³⁾ Slov. seznamy sněmovních relatorií, vydané v edici Sněmy české od roku 1526 až po naši dobu I-IX, Praha 1877-1897.

¹⁴⁾ Josef JIREČEK (ed.), *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hraběte Slavay II*, Praha 1868, s. 288nm.; F. Ch. KHEVENHÜLLER, *Annales Ferdinandei VIII*, s. 456-460.

¹⁵⁾ Viz popis korunovačního banketu přiložený k revizi Obnoveneho zemského zřízení (zsv. Elaboratum Bohemicum) z počátku 18. století, Státní ústřední archiv v Praze, Česká dvorská kancelář, sign. II A 1, karton 26.

¹⁶⁾ J. PÁNEK, *Phasma Dionysiacum a manyr'stické slavnosti*, s. 125.

zcela podružná vedle skutečnosti, že se denním rámcem slavnosti stala masopustní neděle, resp. všechny tři poslední masopustní dny před Popelčíní středou. Ty byly v kalendáři karnevalových záhav císařského dvora vyhrazeny právě slavnostem toho typu, jakým bylo i „Dionýské zjevení“ spolu s následující maskarádou, jezdeckou souťží a tancem.

Karnevalový kalendář císařského dvora se v této době sice teprve vyvíjel (Rudolf II. na rozdíl od svého bratra Matyáše dvorské karnevaly neorganizoval), ale – jak ukazuje pražská slavnost – měl už v podstatě stejnou podobu, jakou si udržel v následujících desetiletích: O masopustní neděli se obvykle konalo komornější divadelní představení, nejčastěji pořádané jezuitskými studenty, zatímco slavnost v poslední karnevalový den měla poskytnout příležitost k zábavě počtenějším složkám dvorské společnosti. Volba Vladislavského sálu v úterý 7. února 1617 také plně respektovala tento pořádek.¹⁷⁾ Ostatně i balení představení uskutečněné ve Vídni v roce 1615 („*Balletto detto L'Ardia Grattioso*“), které, ačkoliv je mnohem huše doloženo, bývá srovnáváno s „Dionýským zjevením“, se konalo o masopustním pondělí (2. března). Pak už ani nepřekvapí, že se na něm podíleli tři dvořané (Maximilián z Dietrichštejna, Ferdinand z Norim, Georg Dietmayer z Losensteina), kteří se o dva roky později objevují též v pražském baletu.¹⁸⁾

Zmíněné prameny potvrzují karnevalový kontext pražské hudebně-divadelní produkce, jednak jejím sémantickým zařazením („maskaráda“), jednak tím, že ji kladou do příčné souvislosti s masopustem. Titul „Phasma Dionysiaccum Pragensis“ se dovolává patrona masopustu - boha Dionýsa-Bakcha - a je třeba její chápat spíše jako typové označení slavnosti (asi ve smyslu „pražské masopustní představení“), než jako její název. Stežlí lze předpokládat, že by zmíněné pražské slavnosti, zařazené dle dobového církevně-spoločenského kalendáře zcela logicky do posledních tří masopustních dní, vůbec mohly obrátit mysl účastníků a diváků k polozapomenuté světi, která se v Čechách bezrak nedočkala výraznějšího kultu. Naproti tomu uvedení jezuitské divadelní hry o Konstantinovi Velikém, v němž se předvedl český katolický dorost, ve Vladislavském sále 6. července 1617, v den památky M. Jana Husa, v sobě skrývalo jednoznačný podtext, který všem účastníkům musel být dostatečně srozumitelný.¹⁹⁾

¹⁷⁾ Petr MAŤA, *Karneval v životě a myšlení raně novověké sliechy*, OH 8, 2000, s. 163-189.

¹⁸⁾ M. ŠTUDENT – M. ŠTĚDRŮN, *Phasma Dionysiaccum Musicae*, s. 55n.

¹⁹⁾ J. HILMERA, *K počátkům barokní scénografie*, s. 139, a TÝŽ, *Phasma Dionysiaccum*, s. 139, lokalizuje představení mylně do Klementina, navíc ke dni 29. června. Jednoznačné určení přináší F. Ch. KHEVENHÜLLER, *Annales Ferdinandei VIII*, s. 461, a M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník rudojínského dvořana*, s. 375.

Petr Maťa

WO FAND IM JAHRE 1617 DAS MUSIKDRAMA „PHASMA DIONYSIACCUM PRAGENSE“ STAT?*

Zusammenfassung

In diesem kurzen Beitrag wird die genaue Lokalisierung der bekannten musikdramatischen Aufführung „Phasma Dionysiaccum Pragensis“ untersucht. Obwohl tschechische Historiker, Theater- und Musikwissenschaftler die Inszenierung in den riesigen majestätischen Vladislav-Saal der Prager Burg situierten, sprechen alle zuverlässigsten Zeugnisse eindeutig über die viernmal kleinere Landstube („soudní světnice“). Diese Feststellung öffnet den Weg zu einer neuen Interpretation der Aufführung, die der Autor mittlerweile in einem kürzlich veröffentlichten Aufsatz vorgeschlagen hat: Petr MAŤA, *Das Phasma Dionysiaccum Pragensis und die Anfänge des Faschings am Kaiserhof*, in: Brigitte Marschall (Hg.), *Theater am Hof und für das Volk. Beiträge zur vergleichenden Theater- und Kulturgeschichte. Festschrift für Otto G. Schindler zum 60. Geburtstag*, Wien-Köln-Weimar 2002 (=Masken und Kothurn 48, 2002), s. 67-80. Die dort zusammenfassend Schlussfolgerungen (Giovanni Vincenzo d'Arcos Autorschaft des Librettos; Karnevalkontext der Festlichkeit) werden z. T. durch die hier zum ersten Mal publizierten Berichten des mantuanischen Residenten Antonio Costantini (Ann. 6) bestätigt.